

Євген Годованик,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та

публічного адміністрування

Маріупольського державного університету

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ ПРАВА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Визначено проблеми теоретико-методологічних аспектів визначення місця і ролі системи права у національній правовій системі як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розробки та ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: *конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, система права, якість правотворчості.*

Годованик Е.

Место и роль системы права в национальной правовой системе

Определены теоретико-методологические аспекты определения места и роли системы права в национальной правовой системе как общетеоретической и практически-прикладной категории, которая рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

Ключевые слова: *конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, система права, качество правотворчества.*

Godovanyk Ye.

Location and the role of the system of law in the national legal system

The article is devoted to the problems of determining the theoretical and methodological aspects of determining the place and role of the legal system in the national legal system as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of high-quality and effective legal acts by the relevant competent subjects of constitutional law-making.

Keywords: *constitutional law norm, system of law, constitutional law, legal system, quality of law-making.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку системи права як соціально-юридичного явища комплексне дослідження ефективності конституційно-правових норм, як вбачається, потребує насамперед формування нового теоретико-методологічного розуміння місця та ролі системи права загалом і зокрема системи конституційного права у національній правовій системі.

Враховуючи соціальну значимість питання про ефективність конституційно-правового регулювання та функціонування конституційно-правових норм у суспільному житті, недостатню теоретичну та методологічну розробленість проблеми визначення ефективності конституційно-правових норм в умовах сучасних інтеграційних та глобалізаційних процесів, важливим завданням є і розроблення актуальних теоретико-методологічних концептів розвитку національних систем права під впливом вказаних новітніх тенденцій, що безпосередньо детермінують якісні та кількісні зміни на первинному, базовому рівні функціонування системи права, яким виступають правові норми.

Метою дослідження є визначення місця і ролі системи права у сучасній національній правовій системі у контексті загальної конституційної модернізації суспільства та пошуку оптимальних шляхів підвищення ефективності конституційно-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування у конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних й зарубіжних науковців, як: С. С. Алексєєв, М. О. Баймуратов, О. В. Богачова, С. В. Богачов, Л. Д. Воеводін, Ю. О. Волошин, Л. Дюгі, Л. І. Заморська, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, К. Корсгаард, В. В. Лазарєв, А. Пінер, П. М. Рабинович, С. Г. Стеценко, В. Л. Федоренко, В. П. Шаганенко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі функціонування системи права, у тому числі –

з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його модернізаційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що поняттям «система» в будь-якій галузі пізнання визначається певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками. Саме ці зв'язки, як слушно зазначає В. П. Шаганенко, здатні надавати внутрішньої організованості всім елементам будь-якої системи, перетворюючи її на диференційовану цілісність [1, с. 70].

Іншою важливою особливістю будь-якої системи є те, що вона може бути елементом системи більш високого рівня, а її структурні елементи можуть виступати як система нижчого рівня [2, с. 129].

Загалом системний підхід як методологічна основа наукового і практичного пізнання систем базується на фундаментальному принципі, відповідно до якого «всі прояви людського світу мають бути пов'язані один із одним в єдину велику раціональну схему» [3, с. 213]. Це відповідно зумовлює характеристику будь-якої системи через такі ознаки: 1) система складається з основних, а також із змінюваних елементів, властивостей тощо; 2) такі елементи є пов'язаними тим, що здобуває назву зв'язків, кореляцій, взаємовідносин, комунікації тощо; 3) такі зв'язки зазвичай мають невипадковий, закономірний характер, що забезпечує утворення певної структури із відповідним підпорядкуванням і певним ступенем ентропії, який є нижчим за максимально можливий рівень; 4) система існує в фізичному просторі, хоча межі такого простору не можуть бути точно визначені; 5) усі системи є онтологічно відкритими, оскільки немає жодної системи, яка б була повністю закритою зовні й не перебувала у взаємному обміні з навколишнім середовищем.

В той же час соціальні системи, окрім вказаних загальних, мають ще й спеціальні ознаки, а саме: 1) основною операцією, яка визначає особливість цієї системи й забезпечує її цілісність, є комунікація; 2) наявність інституціональних проявів, завдяки чому забезпечується стабільність відносин у часі й просторі [4, с. 112].

Іншими словами, систему (включаючи соціальну і, зокрема, правову) завжди можна представити як цілісну єдність елементів і структури [5, с. 165], тобто система права виступає не тільки у своїй власній якості та сутності, але ще і в якості структурного елемента та ключової підсистеми правової системи як сукупності усіх правових явищ, притаманних певній державній та суспільній організації на відповідному конкретно-історичному періоді її становлення й розвитку, тобто, як зазначає А. В. Поляков, право пізнається через свою структуру, але як специфічний феномен соціально існує у вигляді діючої конкретно-історичної правової системи [6, с. 260].

Як зауважує Д. Лук'янов, в юридичній літературі правова система переважно визначається через зв'язок із державою [7, с. 28], зокрема, як категорія, що надає «...багатовимірне відображення правової дійсності конкретної держави на її ідеологічному, нормативному, інституційному й соціально-економічному рівнях» [8, с. 282], тобто за своєю внутрішньою сутністю правова система є сукупністю юридичних засобів, якими оперує держава, як основний носій публічної влади, здійснюючи нормативний вплив на суспільні відносини [9, с. 232], навіть тоді, коли формально використовується категорія «правова система суспільства» [10, с. 3], адже у будь-якому разі підкреслюється, що йдеться про державно-організоване суспільство [11, с. 9].

Проявом цього є, зокрема, й той факт, що до кінця ХХ ст. поняття «правова система» переважно використовувалося для характеристики правових явищ, засобів і процесів, які існують усередині конкретної держави або є характерними для певної групи країн. За основу характеристики правової системи в межах такого підходу береться територіальна ознака, або, як зазначають окремі автори, «територіальний розподіл правової реальності на різні правові утворення – правові системи, які існують у межах окремих держав (національні правові системи) і регіонів (інтеграційні правові системи), а також у міждержавному масштабі (міжнародна правова система)» [7, с. 28–29; 12, с. 11].

Характеризуючи сучасні підходи до дефінітивного визначення поняття «правова система», необхідно відзначити такі її ключові характеристики, як ієрархічність, багаторівневість і структурованість, які є не тільки архітектонічними якостями системи як певної форми відображення правової дійсності, але і властивостями її практичного прояву, коли окремі рівні зумовлюють певні аспекти цього відображення, а цілісне функціонування постає як результат взаємодії всіх її сторін і рівнів [13, с. 610].

Водночас слід вказати і на ту обставину, що системи можуть відрізнятися між собою ступенем організованості їх елементів, причому ступінь організованості системи визначається залежно від різноманітності функціональних зв'язків, кількості та якості елементів і від стійкості структури, адже чим вища стійкість структури і чим більше функціональне навантаження на кожен елемент, тим вища організованість системи [5, с. 167]. При цьому кожна система характеризується не тільки наявністю певних зв'язків і відносин між утворюючими її елементами, а ще й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з якою система проявляє свою цілісність [5, с. 167].

Аналогічним чином про сутність системи як явища оточуючої реальності висловлюється Н. Б. Крилов, на думку якого «...будь-якій системі притаманна внутрішня організація, структура» [14, с. 31]. Як вказує у цьому контексті Е. О. Поздняков, «...кожна складноорганізована система має свій особливий спосіб зв'язку елементів, що входять до системи» [15, с. 19]. За визначенням В. Г. Афанасьєва, «...структура – внутрішня організація цілісної системи, що являє собою специфічний спосіб взаємозв'язку компонентів, які складають його» [16, с. 107]. Погоджуючись з подібними міркуваннями, варто відзначити, що такі визначення цілком стосуються і такої складної багатоелементної системи, якою є система права як фундаментальний, системоутворюючий елемент національної правової системи.

Зважаючи на означені сутнісні характеристики системи як форми організації буття, будь-яка система, як слушно зазначає О. Л. Богініч, схильна до самоорганізації завдяки іманентності притаманних якостей власної системи [17, с. 57].

При цьому під самоорганізацією системи слід розуміти процес упорядкування, виникнення або трансформації структур у відкритій системі. Іншими словами, самоорганізація виникає як результат цілеспрямованих дій у межах більш широких соціальних систем [18, с. 432].

Основним структурним елементом системи права в юридичній літературі зазвичай визнається галузь права, а первинним – норма права. При цьому галузь права різні науковці визначають як:

- автономну в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільні відносини [19, с. 120];
- елемент системи права, що представляє собою зв'язану єдиними принципами і функціями сукупність правових норм, які з використанням властивих їм специфічних юридичних способів і засобів регулюють певну широку сферу однорідних суспільних відносин властивим їй методом правового впливу [20, с. 167];
- систему правових норм, інститутів права, що регулюють певну сферу суспільних відносин у межах конкретного предмета і методу правового регулювання з урахуванням принципів, завдань і мети такого регулювання [19, с. 172].

При цьому галузь права поділяється на взаємопов'язані елементи, які називаються інститутами права. Правовий інститут – це відокремлений комплекс правових норм, що є специфічною частиною галузі права і регулюють різновид певного виду суспільних відносин. Правова норма є первинною клітиною системи права, яка регулює типові суспільні відносини певного різновиду.

Серед науковців можна відзначити точку зору, відповідно до якої галузі права (у тому числі, конституційне право як базова, провідна галузь у структурі національної системи права) регулюють суспільні відносини певного роду, а інститути – певного виду, тобто предмет регулювання галузі співвідноситься з предметом регулювання інституту як рід і вид.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження місця та ролі системи права у національній правовій системі можна дійти до таких найважливіших висновків: а) система конституційного права виступає елементом самоорганізуючого механізму системи права, а система права відповідно зумовлює форми самоорганізації та способи функціонування національної правової системи, що об'єднує усі правові явища в межах певного соціуму державного, інтеграційного або міжнародного (міждержавного) рівня; б) до іманентних ознак системи права відносяться об'єктивна зумовленість, органічна єдність і узгодженість, структурна різноманітність, стабільність і динамізм, а також поділ (диференціація) і структурна ієрархічність; в) норма права є первинним елементом будь-якої системи права, який відображає об'єктивно існуючі у суспільстві або на міжсуспільному рівні соціальні реалії; г) правова система ЄС є самостійною, окремою правовою системою, що складається з усіх необхідних елементів будь-якої правової системи, таких як: суб'єкти права, правові норми та принципи, правові відносини (у тому числі правова поведінка, юридична практика та режим функціонування правової системи), правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура, а також зв'язки між вказаними елементами, що встановлюють результат їх взаємодії, а саме законність, правопорядок, які об'єднуються у п'ять підсистем правової системи: інституціональну, нормативну (регуля-

тивну), ідеологічну, функціональну, комунікативну; д) правова система ЄС нормативно базується на європейському праві у вузькому сенсі як сукупності правових норм, що вмістяться в актах Європейського Союзу та Європейських Співтовариств; ж) ЄС є об'єднанням особливого типу у світовій практиці, яке динамічно розвивається шляхом консолідації зусиль країн-учасниць та модернізації засобів та механізмів досягнення поставлених цілей; з) у правовій системі Європейського Союзу і Європейських Співтовариств з багатьох питань діє принцип пріоритету європейського права у вузькому сенсі стосовно національного права держав-членів, тобто йдеться про прямий, безпосередній вплив системи права інтеграційного об'єднання наднаціонального рівня на національні системи права як принципово нове явище сучасної політико-правової дійсності.

Список використаних джерел

1. Шаганенко В. П. Сутнісні характеристики системи права / В. П. Шаганенко // *Часопис Київського університету права*, 2012. – № 2. – С. 69–74.
2. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учеб.* / под ред. Ю. Н. Оборотова. – Одесса : Феникс, 2011. – 436 с.
3. Kenneth C. Bausch. *The Emerging Consensus in Social Systems* / Kenneth C. Bausch. – Springer Science+Business Media, LLC, 2001. – 419 p.
4. Giddens A. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration* / Anthony Giddens. – Polity Press, Cambridge, 1986. – 402 p.
5. Заморська Л. І. *Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні* / Л. І. Заморська. – Одеса : Фенікс, 2013. – 304 с.
6. Поляков А. В. *Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций* / А. В. Поляков. – [2-е изд., доп.] – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 642 с.
7. Лук'янов Д. *Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем* / Д. Лук'янов // *Вісник Національної академії правових наук України*. – 2015. – № 2. – С. 27–35.
8. *Проблемы общей теории права и государства : учеб. [для вузов]* / В. С. Нерсесянц [и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : НОРМА, 2001. – 832 с.
9. *Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. Т. 2 : Теория права* / В. В. Борисов ; под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – 1998. – 656 с.
10. Скакун О. Ф. *Правова система – держави, суспільства, регіону, світу? (щодо базових категорій порівняльного правознавства) : відкрита лекція* / О. Ф. Скакун. – К. ; Х. ; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; *Логос*, 2007. – Вып. 12. – 32 с. – (Сер. наук.-метод. вид. «Акад. порівняльн. правознавства»).
11. Оксамытний В. В. *Правовые системы современного мира: проблемы идентификации : открытая лекция* / В. В. Оксамытний. – К. ; М. ; Симферополь : *Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Логос*, 2008. – Вып. 10. – 36 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
12. Дамирли М. А. *Сравнительное правоведение в поисках собственной идентичности : открытая лекция* / М. А. Дамирли. – К. ; Львов : ЗУКЦ, 2012. – Вып. 28. – 24 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
13. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев [и др.] – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Крылов Н. Б. *Правотворческая деятельность международных организаций* / Н. Б. Крылов ; отв. ред. И. И. Лукашук / – М. : Наука, 1988. – 170 с.
15. Поздняков Э. А. *Системный подход и международные отношения* / Э. А. Поздняков. – М. : Наука, 1976. – 169 с.
16. Афанасьев В. Г. *Системность и общество* / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 432 с.
17. *Дія права: інтегративний аспект* / кол. авторів ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – 360 с.
18. Мельник Н. В. *Особливості дослідження теорії самоорганізації: синергетичний підхід* / Н. В. Мельник // *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. – 2014. – № 2. – С. 430–439.
19. Лисенков С. Л. *Загальна теорія держави і права : навч. посіб* / С. Л. Лисенков – К. : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
20. Крестовська Н. М. *Теорія держави і права: Елементарний курс* / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева–Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. – 432 с.

References

1. Shaganenko, V.P. (2012). *Sutnisni kharakterystyky systemy prava [Essential Characteristics of the Law System]. Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava – The Journal of the Kyiv University of Law, 2, 69-74. [in Ukrainian].*
2. Oborotova, Yu. N. (2011). *Obshcheteoreticheskaya yurisprudentsiya [General theoretical jurisprudence]. Odessa: Phoenix. [in Russian].*
3. Kenneth, C. Bausch (2001). *The Emerging Consensus in Social Systems – Springer Science+Business Media, LLC. [in English].*
4. Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration . – Polity Press, Cambridge. [in English].*
5. Zamorska, L. I. (2013). *Pravova normatyvnist' ta yiyi instytutsionalizatsiya v Ukraini [Legal normativity and its institutionalization in Ukraine]. Odessa: Phoenix. [in Ukrainian].*
6. Polyakov, A.V. (2003). *Obshchaya teoriya prava. Fenomenologo-kommunikativnyy podkhod [The General Theory of Law. Phenomenological and communicative approach]. SPb. : Publishing house «Legal Center Press». [in Ukrainian].*
7. Lukyanov, D. (2015). *Pravova systema yak predmet porivnyal'no-pravovykh doslidzhen: kharakterystyka za teoriyeyu system [Legal system as a subject of comparative legal research: a characteristic on the theory of systems]. Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy -Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2, 27-35 [in Ukrainian].*
8. Nersesyants, V.S. (2001). *Problemy obshchey teorii prava i gosudarstva [Problems of the general theory of law and the state]. Moscow: NORMA. [in Russian].*
9. Marchenko, M.N. (Ed.), Borisov, V. V. (1998). *Obshchaya teoriya gosudarstva i prava. Akademicheskyy kurs [The general theory of state and law. Academic course]. Teoriya prava - The Theory of Law. Moscow: Zercalo. [in Russian].*
10. Skakun, O. F. (2007). *Pravova systema – derzhavy, suspilstva, rehionu, svitu? (shchodo bazovykh katehoriy porivnyal'noho pravoznavstva) : Vidkryta lektsiya [Legal system - state, society, region, world? (relative to the basic categories of comparative law): An open lecture]. Kyiv; Kharkiv; Simferopol: Institute of State and Law V. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine; Logos. (Senior sciences-method, the form «Academic Comparative Law»). [in Ukrainian].*
11. Oksamytny, V.V. (2008). *Pravovyye sistemy sovremennogo mira: problemy identifikatsii : Otkrytaya lektsiya [Legal systems of the modern world: problems of identification: Open lecture]. Simferopol: Institute of State and Law. V. M. Koretsky NAS of Ukraine; Logos, (Vol. 10), (p. 36), (Ser. Scientific. Method. Ed. «Acad. Compare. Jurisprudence»). [in Russian].*
12. Damirli, M. A. (2012). *Sravnitelnoye pravovedeniye v poiskakh sobstvennoy identichnosti : Otkrytaya lektsiya [Comparative Jurisprudence in Search of Own Identity: Open Lecture]. Lviv: ZUKTS. (Vol. 28), (p. 24). (Ser. Scientific. Method. Ed. «Acad. Compare. Jurisprudence»). [in Russian].*
13. Ilyichev, L.F, Fedoseev, P.N. (Eds.). (1983). *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Soviet Encyclopedia [in Russian].*
14. Krylov, N. B. (1988). *Pravotvorcheskaya deyatelnost mezhdunarodnykh organizatsiy [Law-making activities of international organizations]. Lukashuk, I. I. (Ed.). Moscow: Science. [in Russian].*
15. Pozdnyakov, E. A. (1976). *Sistemnyy podkhod i mezhdunarodnyye otnosheniya [The Systems Approach and International Relations]. Moscow: Science. [in Ukrainian].*
16. Afanasyev, V. G. (1980). *Sistemnost i obshchestvo [Systematicity and Society]. Moscow : Politizdat. [in Russian].*
17. Onischenko, N. (Ed.). (2010). *Diya prava: intehratyvnyy aspekt [Action law: integrative aspect]. Kyiv: Publishing house «Legal Opinion». [in Ukrainian].*
18. Melnyk, N.V. (2014). *Osoblyvosti doslidzhennya teoriyi samoorganizatsiyi: synerhetychnyy pidkhid [Features of study of the theory of self-organization: a synergistic approach]. Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Visnyk of Lviv State University of Internal Affairs, 2, 430-439. [in Ukrainian].*
19. Lysenkov, S. L. (2006). *Zahalna teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law]. - Kyiv: Legal Counsel. [in Ukrainian].*
20. Krestovska, N. M., Matveev, L. G. (2007). *Teoriya derzhavy i prava [Theory of State and Law]. -Charkiv: Odysseus. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 6.09.2018.